

בני מר דיבוק

אף על פי שלא נחתם ביד רבים, כמו "התראות והשבעות בגירוש דיבוק"¹, ואין מי שיעיד בו מלבדי – הרי זה מעשה שהיה. כמותו גם הסיפור שלי נשכח, עד ששכתי ומצאתי את "התראות והשבעות" ובעיני רוחי ראיתי את אחריתי הלא-כתובה. הזיכרונות חזרו ברבות השנים, ועכשיו מאליהם ייפתבו, כאילו הפכו בעצמם למילים, בלי התחלה באחד הימים.

ובכל זאת, במוצאי השבת האחרונה של אלול התשל"ח הגעתי לבית המדרש לסליחות ראשונות, ובכניסה לחצר עצר אותי אברך וביקש לסור הצדה. הוא אמר שיש לו דבר חשוב, והוא יוכל לאומרו רק אם נלך לגינה במעלה הרחוב, הסמוכה לכנסייה החבשית. הייתי בן שבע-עשרה, והוא כבר היה מזוקן ובעיניו נראה דבר לא-מובן. אפשר היה לחשוב שהוא זקוק לעזרה, ושאלתי מיד אם יוכל לומר לי כאן. הבחור ניענע בראשו. נראה שבן-רגע הבנתי ונבהלתי. התנצלתי שלא אוכל לבוא מפני שעוד מעט מתחילים ב"אשרי". הוא הלך, ואני נכנסתי לבית המדרש ולא הפסקתי להרהר בו. בימים הנוראים חזרתי להיות כקדם, לניסיון הממושך להיות כמו כולם, לפחות צדיק וישר, וברגעיהם הדיבוק והעיסוק במצוות-תשרי שכחתי כמעט את הלילה ההוא.

אבל רגע ההיסוס הזה כאילו הספיק להטיל ביצים, ובסוף תשרי, בתחילת הסתיו, בָּאָשָׁה בי רימה. בתפילה ובלימוד הייתי שוקע במחשבות כבדות: מה רצה הבחור? שעת הלילה הלא-רגילה גרמה שיעלו בדעתי רעיונות לא-רגילים, שלא ידעתי מנין באו. ייתכן שהבחור היה תמים או משוגע, אבל אני כיוונתי אליו את כל הפרשות הסתומות בתפילה ובתורה שבעל פה, הדברים האפלים שלפנים הייתי שווה נפש אליהם. עד אז חשבתי לי לצדקה שאינני פוגם בברית ומבזבז זמן על נשים ודיבורים עליהן, ששמעתי מרחוק, אף פעם לא בנוכחותי. והנה בבת אחת מלכו בי שדים ורוחות, וכל שפיכת זרע שלמדתי בסתיו הזה עשתה להם גרודים חדשים בשמי-ראשי. בלילות היו לי החלומות לשטן, ובימים רחקה דעתי מבית המדרש בחלומות בהקיץ. לא ידעתי להסתיר את בושתי במקווה, ולחברי ביקשתי להתקרב ולהתרחק מהם בעת ובעונה אחת. לא ידעתי מה הווה לי, אלא שאני יחיד ואין בלתי.

תחילה ניסיתי לעמוד בניסיון, להתאמץ בתפילה ולשקוד ככל האפשר. נהגתי ללכת אל הכותל המערבי, ופעם אחת עמדתי שם בין הערביים, נושם את האבנים וקורא בתהילים לאט לאט. כל מילה צעקה בקרבי: "אל נא באפך תוכיחני ואל בחמתך תִּסְרֵנִי. חנני ה' כי אִמְלֵל אֲנִי רִפְאֵנִי ה', כִּי נִבְהָלוּ עַצְמִי. ונפשי נבהלה מאד..." עמדתי מתוח, על קצות האצבעות ועד כלות כוחי,

¹ ראו לעיל, עמ' 84-95.

וידעתי שאם עכשיו לא תבוא אתערותא דלעילא – אלך ואפול. וכך היה: לא באה התעלות והתחלתי ליפול. דרכי אל הכותל התארכה בכל פעם וסטתה מתחומי השכונות החרדיות. הלכתי ברחוב יפו, לאורך החנויות ועל פני החילונים, ולמטה מזה. לפעמים לקחתי את התפילין ולא הלכתי ל"שחרית", אלא לטייל מעל למאה שערים. ציון ציפורים קרא לי להיכנס לגינה, לנוח ולחשוב, וכבר קשה היה לבוא בקהל ה'; השתוקקתי להיות לבדי ולמצוא את הבחור מליל הסליחות. שוב ושוב ניחמתי על שלא נעניתי לו. אילו אפשר היה להשיב את הנעשה, הייתי הולך באש אחריו. לא חשבתי לאן, אלא כאילו מאלי. קודם לכן לא ידעתי מה לעשות באשתי אחרי שנתחתן; דיה לצרה בשעתה, וודאי ילמדוני. אבל המשיכה ההיא היתה לי טבעית כשם שיודעים להקיא.

ערב אחד בחורף, אחרי "מעריב", הרחקתי לכת מאור, עד בית הקברות המוסלמי. מעולם לא נכנסתי לשם; תמיד נדמה היה לי שיש בו גנבים ומסוממים, וכל ילדותי פחדתי מהחושך. אבל בערב ההוא כאילו נשאה אותי יד, להדריכני בשקט ובאפלה אל מעבר לגדר ולסרפדים. כמו זקן ורגיל פשתי את הכובע ואת המעיל, צררתי אותם בשקית והחבאתי אותה מתחת לשיח, התקדמתי, התיישבתי ליד איש ובן רגע נגענו זה בזה בדיוק. אחר כך קמתי ללכת, במהירות, בלי מילה, הוצאתי את השקית ורצתי בכל כוחי. נדמה היה לי שכל מלאכי החבלה ארבו לי בחוץ והם רודפים אחרי. בגינה שלייד הכנסייה החבשית עצרתי לראשונה, חסר נשימה, ורחצתי שעה ארוכה את ריח הבושם ואת החרפה.

שוב הייתי נחוש לנצח את הסטרא אחרא בכוח הרצון, כאילו הבחור הרביק אותי בסרטן. ימים אחדים הצלחתי לחזור בתשובה, אבל נפשי לא שבה למנוחתה. מקצה שבועות שוב התמלאתי בזה. הנגע פשה, ולא היה אפשר להסתירו. החברים התרחקו ממני, ואחד מהם נהג בי ברחמים ואמר שיש בעיני דבר חדש ולא-מוכן. הוא שאל אם יוכל לעזור, והשבתי לו בהתרגשות ובאמונה שזה יעבור לבד. החברותא שלי התחתנה באותם ימים וכן גם בחורים אחרים, ואילו לי עוד לא שידכו כלה; הורי לא אמרו מילה. ברור היה לי שהרב ק' רואה, ממקום מושבו ליד העמוד, את תוכי השחור ויודע את נפשי, וכל החורף ניסיתי לחמוק ממבטו. הדרתי רגלי מן הישיבה, ואף התחלתי לפסוח על תפילות. אחרי פסח, כאשר החילונים ואפילו המזרחניקים התפשטו ולבשו מכנסיים קצרים וסנדלים, שוב נמצאתי בבית הקברות המוסלמי, כאילו הזמנתי אליו.

מששבתי לשם נעשו לי הזדונות לשגגות ולהיתר. כוח המשיכה דלתתה הוביל אותי לשם, ושום דבר לא יכול היה לעוצרו; החרטה לאחר מעשה היתה קצרה וחלשה מדי. במקום ללבוש שחורים לפני הליכה לדבר עברה הייתי פושט אותם, ולובש חולצת טריקו שקניתי במיוחד והחבאתי במערה קטנה בסמוך. עוד הייתי זלזלן ואפשר היה לטעות בי שאינני חרדי. במקום שכל העולם פחד, יכולתי אני לנוח. זרים הכירוני יותר מקרובים ויכלו לנחם, וגם

לחדר סכינים אחת ברעותה. אף פעם לא ראיתי שם חרדים, ובכל זאת חיפשתי תמיד את הבחור מערב הסליחות. עיני נפקחו לראות באפלה; צללים הפכו לבני שיחה, פורצי סייג אחר סייג. כל חומותי קרסו בקיץ הזה. עד מהרה הפסקתי להתווכח עם החילונים, אלא להקשיב להם ולבטוח בבני אדם טובים. חירותי השתרעה בין בית הקברות למלון, ובמקום הזה לא יכלו לנגוע בי לרעה. אבל אך יצאתי משם, ומיד התנפלו עלי מלאכים שחורים והחלו לרדוף אחרי, לייסר את מצפוני בשוטים, בבחילות ובזיעה; בדרך חזרה נבעתי מחיות טרף ומכלבים, וגם כשיצאתי לרחובות, נדמה היה שכל האנשים מבקשים את נפשי, מחכים לסקול אותי באבנים או להפילני בזפת רותחת.

לכן נמשכתי כל כך לחזור לשם ולשלי. ליל תשעה באב, במקום ללכת לכותל, פגשתי ביוהאן מהולנד. מאחר שלא ידעתי אנגלית, הוא דיבר גרמנית ואני יידיש. סיפרתי לו, כפי שלא עשיתי עדיין לאיש, מי אני באמת, והוא הבינני כתפילה שהתגשמה. אחרי חצות הציע לי לבוא איתו לאכסניה ברובע המוסלמי, ונענית לו מיד, כי כל עולמי היה בכף אחת והוא בכף האחרת. הלכנו ביחד ברחובות כמו בחרבה. בסוף רחוב יפו ראיתי מרחוק חרדים, בדרכם לכותל, וביקשתי להתעכב, אבל פתאום עברו מימין שני בחורים צעירים שהכרתי מהשיבה, ומבטינו הצטלבו; כל כך השתנתי בעיני עצמי, עד שיכולתי להאמין שלא יכירו אותי בחולצת הטריקו, והמשכתי ללכת אתו בחזקה כבת יענה. בכל מאודי הייתי איתו, עד שלא שמת לי לב לצמא הצום, ובחררו, כאשר הציע לי לשתות סודה קרה, היססתי לרגע, והפעם לא סירבתי, אלא שתיתי בשבילו. מצד אחד היה כל עולמי הישן, ומהצד האחר רק הוא, ובכל זאת הרגשתי שאין לי מה להפסיד. עם שחר חזרתי למערה, הוצאתי את השקית וחזרתי לשיבה.

לילות אב, בחופשת בין הזמנים, הלכתי לשם לנשום אוויר בצמא, אך לא יכולתי להשיב את נפשי. הבחור מליל הסליחות כבר נשכח, ומעתה חיפשתי את יוהאן, שהבחין בי ראשון ולכן נשארתי ברשותו. מה שנמצא זה עתה אבד לי כבר; שערות הזהב שמניתי בידי התבזבזו, וזריחת עיניו שקעה. שיוויתי לנגדי תמיד את פניו הרציניים והמחייכים. איך ייתכן שיצר הרע ילבש צורה בצלמו היפה? כאבי שככו דווקא לזכרו, והתעוררו מחדש כל אימת שהתגנבתי לבית הורי או ראיתי את שכני, ושוב הרגשתי בעול הקליפות שעלי.

בראש חודש אלול, ביום הראשון ללימודים ואחרי "מנחה", ניגש אלי הרב ק' וביקשני להיכנס לחדרו בערב. לא נכנסתי לחדר לפני כן, ועכשיו נדמה היה לי שאני עומד לפני בית דין. ספרים וריחם מילאו את החדר המחניק, והרב הורה לסגור את הדלת. סוף סוף הסתכלתי בו, לראות אם שמע וידע, אבל הרב השפיל את עיניו העייפות. בקול שקט שאל אותי מה קרה. עניתי שאינני יודע, והוא שאל איך השתנתי בבת אחת. נבהלתי לשאול מה ידע, והוא ענה שהשינוי גלוי וידוע גם בלי עדים. עוד ניסיתי לומר שאני במשבר, אך הוא לא שמע אלא דיבר על חטאי הבשר המרקיבים את הנפש; תקוות אנוש רימה והן

מביאות גיהנום על החוטא כבר בחייו, מעבירות את האדם על דעתו ומוציאות אותו מכלל משפחתו, מכלל הישיבה והעולם. ככל ששוקעים בהן, כן ממעטים לעסוק במצוות, וככל שדיבר, כן חזרתי לאחור, אל ערב הסליחות, והדברים קרבו ופגעו בי. שתיתי את דבריו בצמא, כמים המאררים, עד שנכנעתי לחלוטין ושאלתי: מה אעשה? והוא נאנח וענה לאט, שאפשר לעלות אפילו ממ"ט שערי טומאה, ומה שהשחתי אפשר לתקן במעשים טובים. אבל כבר הרחקתי לכת! קראתי, והוא ענה: "אחרי המעשים נמשכים הלבבות; כשם שהתרגלת לעבדות, כן תתרגל למעשים טובים, ואם לא עכשיו אימתי, באלול, חודש הרחמים והסליחות, ששערי תשובה פתוחים, ומקום שחוזרים בתשובה עומדים בו, צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד. עשה למען משפחתך אם לא למענך. עיני אמך יורדות מים, ואתה ממיט על הוריק ייסורים. עשה תשובה; נפשך עוד רכה, והכול יישכח ותוכל למצוא שידוך הגון ולהקים בית נאמן בישראל. גם פה בישיבה לא נוכל להחזיק כך, אם לא תחזור לדרך הישר. תחשוב איזו כושה תהיה למשפחתך, אם יגרשו אותך מהישיבה. הוריק הם יהודים פשוטים ויראי שמים, ועל זה גאוותם. רק קצת נחת רוח יש להם שאתה תלמיד ישיבה ב"ה. האם אתה רוצה לקחת מהם גם את החלק הקטן הזה? ראה, נתתי לפניך היום את הברכה ואת הקללה. ה' שולח ניסיונות לכל יהודי בדיוק כמידתו ולא יותר, ולפיכך אין ניסיון שאי אפשר לעמוד בו. אתה בחור טוב, והניצוץ היהודי שלך לא כבה, אלא הוא צועק לעזרה."

כל אותה עת התאפקתי, ובצאתי מבית המדרש, אחרי שהבטחתי לרב לתקן את דרכי, הלכתי הלך ובכה, דמעות רעות ומרות, ובקול שברים גמרתי אומר להוציא את השטן מקרבי; השטן התעבר בי ועלי לקורעו לגזרים. מקץ שנה כמעט, מאז ליל הסליחות, לא היה בי מתום, והזימה חמה שורפת, שהשמה את שדי ומצצה את לשדי. אבל אין שלם מלב שבור, ולב אפשר לתקן. בליל ראש חודש אלול הרגשתי שחבל משתלשל מבית דין של מעלה עד אלי למטה, כרוך על צווארי ואני תלוי ועומד, ובן רגע החלטתי לעשות תשובה. בימים ובלילות למדתי והתפללתי בדבקות, וראיתי שכר בעמלי: אמי חזרה לחייך ולדבר אלי, ובישיבה, אינני יודע אם במצוות הרב אם מעצמם, התקרבו אלי כמה אברכים והציעו ללמוד ביחד. קראתי בצמא דברי מוסר וספרי נסתר, ספרים נידחים וקונטרסים, וביניהם המעשה בדיבוק מהמלניק. מצאתי אותו, כאות להשגחה פרטית, כמעט בערב הסליחות הראשון, ואחרי קריאתו הייתי משוכנע ונחוש שדיבוק נכנס בי; דיבוק של נשמה חטאה מאוד, שנחרתה בחטאי בשר והתגוללה ברפש עד שהתיישיבה בי, בעוונותי, ובמעשה שטן נכנסה לתוכי, ברגע של חולשה. מאז אינני אני, אלא אותה נשמה זרה שעלי להקיא. של מי הנשמה? לא ידעתי להשיב, אבל אפשר היה להרגיש שהיא מתרוצצת בקרבי ומושכת הלאה מבית המדרש. פתאום חשבתי שאולי אותו שמואל בן רבקה נדבק גם בי — הלא הנשמות מתגלגלות עד שאי אפשר לנשום; כאילו נשמתו

התחבאה בקונטרס עד שמצאה אותי, ואחר כך שריתי בין שדים ושדות יותר מאשר בין בני אדם.

בראש השנה נדמה היה לי שגברה ידי. בבית הכנסת, בקרב הקהל הקדוש, עד שכולם נעשים מקשה אחת ומבקשת מעלה, שמעתי את קולות השופר כאילו באו ללחוץ את הדיבוק מתוכי, ובכל פעם הרגשתי מתכדר כקיפור. הציבור כמו ניסה להצילני בתקיעה שברים תרועה, במאמץ אחד לפרוץ את שער הרחמים, ובמערכה הולכים מלאכי החבלה וניגפים. יומיים עמדתי כבן מרון בתפילה, לא ישנתי ביום וצעקתי "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירים את רוע הגזירה" – ונדמה היה שהדיבוק נרגע. אמנם בלילות הסתוללו סיוטים; חלמתי שאני כורת בגרון את הזין, ובעל כורחי חלמתי על יוהאן שנחנק בתוכי. הלא מאז ראש חודש אלול, יותר מחודש ימים, לא שפכתי זרע לבטלה.

בעשרת ימי תשובה השכמתי לסליחות והתמדתי ללמוד. ביום שני שאחרי שבת "שובה" היה עלי לנסוע לבית אבות בבני ברק, וציפיתי לזה מאוד. ממש לא הבנתי מדוע, עד שבשוכי, בתחנה המרכזית בתל אביב, הלכתי אל השירותים, כאילו לא שיערתי שככה יקרה. שמשון לא יכול היה לעוצרני מלהיכנס. הורדתי את הכובע, והאיש הפשיל לי את הציצית. וממול, ואחר כך באוטובוס חזרה – בכוונה לא נטלתי ידי ונותרתי מגעיל – לא רציתי להגיע, אלא ליפול לליפתא ולהיעלם, משול כחרס הנשבר וחסר תקנה, כי באחת טרפתי את מגדל הקלפים שקם בעמל. ואף על פי כן חזרתי ל"גאולה". הלכתי לשם ברגל מהתחנה המרכזית, ואחרי מחנה שנלר, במגרש ריק, התיישבתי על סלע. נדמה היה לי שרק העורבים מתקרבים אלי, ואחר כך הם מעופפים וקוראים בקול צורם מי אני. לא חזרתי בערב אל בית המדרש, אלא למחרת, בערב יום הכיפורים. אחרי מנחה חיכיתי שהרב יתפנה והתחננתי לסליחתו. הוא מיהר מאוד ואמר רק: אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, וביקש לבוא אליו במוצאי הצום.

ביום הכיפורים הייתי עייף ויגע מלחזור על פתחי התשובה ולהילחם בדיבוק. דווקא בליל כיפור, שיש להישמר בו במיוחד, יצאה שכבת זרע ונדבקתי בייאוש כל יום המחרת. אינני אשם, לחשתי, אלא הדיבוק שאין בכוחי להתגבר עליו לבד. מחל או מחני, אך אפיים ונושא עוון.

במוצאי יום הכיפורים, אחרי הארוחה הקלה וכשכל הבחורים מיהרו לבתיהם לחופשת בין הזמנים, עליתי לבית הרב. הרבנית פתחה את הדלת בפנים חמורים וביקשה לחכות עד שהרב יגמור לאכול. אחר כך נכנסתי לחדרו ושטחתי לפניו הכול, בלי הרף, מערב סליחות שעבר ועד ערב יום הכיפורים השתא. הודעתי לרב שאני סמוך ובטוח שדיבוק נכנס בי, מעשה שטן, ואני מתחנן לפניו להוציא ממני.

הרב ק' השתהה מלהשיב, ולבסוף ניענע בראשו ואמר שאין זה דיבוק, אלא אני. "לכל אדם יש יצר טוב ויצר רע, וזה היצר רע שלך, ועליך לבדך מוטלת

המלאכה להכניעו בעזרת ה', ויכול תוכל לו כי אין דרך אחרת." שבתי לומר לו שאני מרגיש בעליל במשהו זר כמו דיבוק, והוא הסתכל בי סוף סוף ואמר שאם כן לא יוכל לעזור, מפני שאיננו עוסק בנסתר ובגירוש דיבוקים, ואין לו שום עצה אחרת בשבילי בלתי העצה שהשיא לי בפעם שעברה. אבל למה זה נגזר רק עלי? נהם לבי, והרב ענה שלא רק עלי; אינני ראשון ואיני אחרון, למרבה הצער, ולפתח רבים רובצת חטאת כזאת. אך לא מצאתי בכך נחמה.

יצאתי משם בדרכי לישיבה. העולם מצווה לשמוח בחג סוכות כי נרצה עונם, ואילו אני חוזר כבר כבערב יום הכיפורים, ואין לי תקומה.

הישיבה היתה ריקה, אבל ידעתי היכן המפתח לבית המדרש. זו הפעם הראשונה שראיתיו חשוך ונטוש, בלי מתמידים. רק מנורת התמיד דלקה, ונרות החג דעכו במזרח. לא הדלקתי אור. ידעתי מה אני מבקש לעשות והייתי אחוז בעתה. צעדי הידהרו, ונדמה היה שאני מפסל את דרכי באוויר המלא, והכול מחכה בדממה עצורה. הוצאתי מארון הספרים את הספר הנסתר שמצאתי באחרונה, התעטפתי בטלית ישנה, נטלתי את הנרות העשנים והלכתי כנידון בערכאה אחרונה אל ארון הקודש, לפתוח אותו לרווחה. עמדתי מול ספרי התורה בטלית, נשמתי את הריח הישן ושאפתי את עשן הנרות, ובקול חנוק קראתי בשמות הקדושים והטמאים וציווית ז' פעמים על הדיבוק לצאת. אמרתי קדיש שלם וקראתי בשמי ובשם אמי. בטני צבתה והתגלגלה מיתגול ועד אמן, ואחרי כן קירבתי שוב את הנרות לשורפני והידקתי את הטלית לצווארי עד מחנק, עד שלפני ארון הקודש נפלתי מת.

* * *

את הסיפור הזה מצאתי דבוק לסוף הקונטרס "התראות און השבעות ביים אַרויסטרייבן אַ דיבוק" (= התראות והשבעות בגירוש דיבוק), שהובא לעיל. הסיפור המצורף היה כתוב בכתב יד צפוף וקטן, בדף משבצות. מאחר שמצאתי את הספר בשעה מאוחרת, קראתי בסיפור על רגל אחת. למותר לציין ששני הסיפורים הותירו אותי קצר נשימה, אך ראיתי שאיש מסביבי לא הבחין בזה. רציתי לחזור לספרייה מהר ככל האפשר, אבל למחרת היו לי עניינים לסדר בישיבה, ולכן הגעתי לספרייה רק ביום חמישי בצהריים, ושוב הזמנתי את הקונטרס. הפעם קראתי לאט ובעיון בכתב היד. נראה היה לי שהרפים לא נכתבו באחרונה. החותמת האחרונה בספר היתה משנת 1998. רציתי לצלם את הקונטרס וליד דלפק הספרניות שמתי לב שמישהו מביט מאחורי בי ובקונטרס. הסתרתי אותו מעט, אבל הזר המשיך להביט בי, ובצאתי מהספרייה הניח את ספריו, יצא ועקב אחרי. לא היה לי ספק בזה. הוא היה חילוני, כבן חמישים, מקריח ולבוש באופן מכובד. האמת היא, שלולא עקב אחרי באופן גלוי כל כך,

לא הייתי מבחין בו.
במדרגות הוא הרביק אותי, ומהר הפכתי את הקונטרס ביד.
"סליחה על ההפרעה."
"זה בסדר."
"אני מכיר את הקונטרס הזה."
הפכתי את הספר בחזרה ושאלתי:
"את זה?"
"בריוק. אפשר לשבת רגע? אני לא אגזול ממך הרבה זמן."
"אפשר, בבקשה."
התיישבנו בכורסאות, והוא אמר קצת ברעד:
"אני כתבתי את הדפים האלה."
כל מה שהצלחתי לשאול היה:
"באמת?"
"אני ולא מלאך. חיכיתי לך. כלומר לאו דווקא לך, אלא למי שירצה לקרוא את 'התראות והשבעות' וימצא עניין בסיפור שלי. אני מודה שזה היה קצת תמים, אבל מצאתי לי מחקר שמצריך להיות כאן הרבה – והנה באת."
"למה דווקא אני?"
"אולי לאו דווקא, אני לא יודע."
עוד מעט שאלתי:
"למה כתבת את זה ככה, והצמדת לקונטרס?"
"אתה לא מבין? כל זה התגלגל דרכו, וחשבת שיש לי שיש לי להתגלגל."
לא ידעתי מה לשאול מרוב אפשרויות.
"זה סיפור אמת?"
"בוודאי. כל פרט שזכרתי בזמן שכתבתי אותו."
הוא תלה בי את עיניו האפורות, מבעד למשקפיים, ורכן אלי בצפייה. בסופו של דבר אפשר היה למצוא בו את הבחור בן השמונה עשרה, ובכלל – נטייתו להאמין לו. אבל דבר אחד לא היה ברור כמובן, ובגללו כל הסיפור הוטל בספק. התביישתי לשאול. הרי אין מקשים קושייה על מעשייה, ובכל זאת שאלתי בהיסוס:
"אבל איך ייתכן מה שכתבת בסוף הסיפור שלך? איך אפשר היה לכתוב את הסיפור בכלל?"
הוא חייך, לראשונה, בהקלה.
"זה נכון. הוא מת באמת, אין לך מושג כמה הוא מת. הוא היה חייב למות כדי שאחיה."